

## Nr 449.

Av herr Nilsson i Stockholm m. fl., angående utredning om samhällsplanering och samhällets behov att bestämma markens användning.

Samhällsutvecklingen på skilda områden har på senare år givit frågor om markens användning ökad betydelse för lösning av sociala och ekonomiska problem. I samma mån som allt flera företeelser, vilkas utveckling tidigare uteslutande eller huvudsakligen varit beroende av privatekonomiska förhållanden, bli föremål för samhälleliga åtgärder, skärpes konflikten mellan en markanvändning, som väsentligen beror på vad enskilda uppfatta som sina intressen, och de samhälleliga behoven. Vi synas nu ha nått en punkt, då det är nödvändigt att samhällsorganen söka nå en överblick över problemens natur och omfattning och göra en kraftansträngning att åstadkomma en genomgripande förbättring av förhållandena.

Stadsplaneringen är ett av de områden, där motsättningarna mellan enskilt och allmänt intresse i markfrågan framträda. Vad som åsyftas med »stadsplanering» i den offentliga debatten är ofta oklart. Själva ordet är ju en relik, men dessutom befinner sig denna verksamhet i en övergångstid mellan två epoker. Å ena sidan lägger man ut planer över små delar av ett samhälle utan att ha någon överblick ens över den egna ortens förhållanden, en metod som påminner om att sy ett lapptäcke utan att ens ha bestämt, om det skall bli runt eller fyrkantigt. Å andra sidan hävdas, att planering måste ske i nationell skala. Lapptäckets man och den nationale planeraren ha skilda uppfattningar ej blott om planeringens utsträckning i rummet utan även om dess innehåll och syften. I en sådan brytningstid kan människornas uppfattning om planeringsuppgifterna komma att snabbt förskjutas, och det är mer än någonsin nödvändigt att vara lyhörd inför utvecklingen. Därtill gäller det här en verksamhet, som i särskilt hög grad föregriper och fastlåser viktiga delar av samhällsutvecklingen.

En tendens i stadsplaneringen är dess ökade utsträckning i rummet. Från tomtens planering går utvecklingen över kvarterets och stadsdelens planering till upprättande av generalplaner för samhällen. Problemet om sambandet mellan en tätort och den omgivande bygden har hittills i otillräcklig omfattning lösts i planeringen. Ofta har man sökt åstadkomma enhetlighet genom inkorporeringar, som emellertid kunna komma för sent för att möjliggöra enhetlig planering inom överskådlig tid. I synnerhet vid de större städerna ha genom inkorporering kommunala enheter med ett rikt utvecklat självstyre

uppslukats av en central förvaltning, som blir alltmer tungrodd och medger ett högst indirekt folkligt styre. Den decentraliserade planeringen har sålunda medfört andra former av centralisering, som ingalunda kunna anses önskvärda. Behovet av *regional* planering anmäler sig inom områden, som oberoende av kommungränser utgöra ekonomiska och kulturella enheter. Slutligen måste genom *nationell* planering den lokala och regionala planeringen samordnas med hänsyn till den nationella utvecklingen av industri, befolkningspolitik, jordbruk, kommunikationer, försvarsväsende etc.

Som exempel på planering, som i framtiden måste ske såväl i lokal, regional som nationell skala, kan nämnas industriens lokalisering. Ur samhällsynpunkt kan det t. ex. icke vara önskvärt, att en viss orts näringsliv utvecklats så ensidigt, att härav uppstå stor konjunkturkänslighet och s. k. arbetslöshetsöar. Det är vidare icke önskvärt, att en orts industrier ha ensidigt manlig eller ensidigt kvinnlig arbetskraft, att befolkningen i oträngt mål koncentreras till de största tätorterna o. s. v. För tillgodoseende av sådana synpunkter har samhället hittills gjort föga eller ingenting. I vissa fall ha kommuner tvärtom bidragit att ytterligare snedvrída utvecklingen genom att sinsemellan tävla om att erbjuda ett företag tomtmark i avsikt att locka till sig ett skatteobjekt. Det är ju ingalunda säkert, att den kommun, som gör det fetaste anbudet, ur nationell synpunkt är den lämpligaste platsen för företaget.

Befolkningspolitiskt ogynnsam är bebyggelsens uppsplittring i småorter eller överdrivna kringspridning på landsbygden lika väl som koncentrationen i alltför stora städer. Alltför små tätorter lida brist på gemenskapsanläggningar från vatten och avlopp m. m. till kulturella institutioner. De stora städerna kännetecknas av stora avstånd mellan å ena sidan bostäder, å andra sidan arbetsplatser, kultur- och fritidsinstitutioner. Trafikkaos, folkmassor, förlust av pengar och tid, torftig fritidsanvändning, individens isolering och rotlöshet är resultatet.

De anförda exemplen visa, att stadsplaneringen övergår från att upprätta estetiskt godtagbara och trafiktekniskt hjälpliga lokala mönster till att söka skapa samhällen, i vilka alla det mänskliga livets funktioner underlättas. De mänskliga värdena och icke kortsiktiga ekonomiska synpunkter ställas i förgrunden. Undersökningar av mänskliga vanor och behov samt prognoser för den framtida utvecklingen måste läggas till grund för planerandet. Stadsplanering blir social planering.

Planeringsuppgifternas betydelse i samhällsutvecklingen kommer ur alla de här anförda synpunkterna att ofantligt öka. Planeringen kommer att syssla med användningen av all mark i landet, och därmed kommer kravet på samhällelig kontroll över markens användning att bli starkare. Omkring 1930 inträffade ett ideologiskt genombrott inom stadsplanediskussionen, i det för första gången ett socialt planeringsprogram uppställdes. Detta ledde till skärpt samhällskontroll av markanvändningen bl. a. genom stadsplanelagen av år 1932. Lagen gav t. ex. samhällsorganen möjlighet att vid sanering skära ned gamla byggnadsrättigheter och för allmänna ändamål ta i anspråk upp till 40 procent av oexploaterad markareal utan skyldighet att betala ersätt-

ning till den enskilde markägaren. Resultatet av den nya stadsplanelagen har emellertid icke blivit vad många hoppades. Ett av de viktigaste skälen härtill är, att stadsplanelagstiftningen icke genomskurit härvan av ekonomiska intressen, icke minst markintressena, och det är föga troligt, att ett sådant mål kan nås enbart genom stadsplanelagstiftning eller genom andra lagstiftningar, som angripa problemet ur speciella synpunkter. Ett par exempel må anföras.

Ofta är den obebyggda marken vid städer och tätorter splittrad i många smålotter, vilkas ägo gränser icke kunna passas in i den stadsplan, som anses önskvärd. Det är teoretiskt men ofta icke praktiskt möjligt att därvid uppgöra planen utan att ta hänsyn till de gamla ägo gränserna. Om sådana hänsyn icke tagas kan för kommunen uppstå omfattande lösenskyldighet av fastigheter. Den som har ansvaret för planens tekniska uppgörande vet i regel, att betänkligheter komma att möta inför de ekonomiska och juridiska konsekvenserna, och han framlägger därför ett kompromissförslag, som ofta ytterligare modifieras vid behandlingen i de kommunala instanserna. Man får icke den på lång sikt bästa planen och kanske icke ens den näst bästa. Sedan en plan uppgjorts, som korsar ägo gränser, kan ägaren till den värdefullaste delen av en tomt expropriera övriga delar. Denna expropriation berör emellertid inom hela plårens område ett otal små jordlotter och fördyras genom ärendenas mångfald orimligt i förhållande till den kostnad, som skulle uppstå, om kommunen för planens uppgörande hade möjlighet att expropriera hela området. Funnes denna möjlighet, skulle en ännu större svårighet likväl kvarstå på grund av markvärderingen vid expropriation, som frånsatt kostnaderna för proceduren mycket ofta visat sig leda till priser avsevärt högre än den fria marknadens redan av spekulatören uppdrivna priser.

Förvisso saknas allttjämt byggnads- och stadsplaner för områden, som borde vara planlagda, och att detta leder till synnerligen olyckliga bebyggelseformer torde blott behöva påpekas för att erkännas av alla. Men å andra sidan täcka redan existerande planer områden så stora, att de inte komma att fullbyggas inom överskådlig tid — möjligen aldrig någonsin. Eftersom samhället icke äger marken kan det för närvarande icke hindra, att ny bebyggelse växer upp var som helst inom det planlagda området, och när detta sedan inte blir i sin helhet bebyggt, kommer den nämnda nybebyggelsen icke att infogas i någon rationell samhällsbildning. Den infogas i planen, vilket är något helt annat. Lokaliseringen av bebyggelsen kan ur här berörda synpunkt ske felaktigt, dels i rummet och dels i tiden: 1) Mark bebygges, som aldrig borde byggas, enär det finnes lämpligare mark, tillräcklig för all framtid. 2) Bebyggelse sker inom områden, som först senare borde byggas. I båda dessa fall uppstår ekonomiskt betungande och socialt olämplig utspridd bebyggelse. Sådan bebyggelse finns överallt omkring våra tätorter, och vi ha otillräckliga medel att förhindra att nybebyggelse av denna art allttjämt uppstår. Den stödes t. o. m. stundom finansiellt av samhället.

Anledningarna till att bebyggelsen sker på sådant sätt äro väsentligen två.

Dels ger planeringen allt för vidsträckt bebyggelsemöjligheter, framför allt emedan tidsfaktorn icke ingår i planeringen, dels bestämmes lokaliseringen av den markägare, som råkar vara villig att sälja tomtmark eventuellt till särskilt lågt pris. Vill man låta bebyggelsens lokalisering — som med stadsplaneringens allmänna utveckling får starkt ökad betydelse — ingå i den framtida planläggningen, finnas följaktligen i princip två vägar härför. Man kan å ena sidan göra mindre vidsträckta planer, delvis upphäva existerande planer, utfärda byggnadsförbud, bestämma tidpunkten för exploatering av varje område eller införa andra restriktioner. Sannolikt kommer stadsplaneutredningen 1942 att föreslå åtgärder i detta hänseende. Någon möjlighet att nu i detalj diskutera frågan finnes icke. Men inför varje form av stadsplane-lagstiftning, som icke är förenad med samhälleligt ägande av mark eller exploateringsrätten till den, kan frågan ställas, huruvida lagstiftningen kan vara fullt effektiv. Generellt gäller också, att om lagstiftning av detta slag skall möjliggöra lokaliseringssynpunktens tillgodoseende, måste den vara mycket långtgående. Den måste bestämma, var och när den enskilde får exploatera sin mark, och därmed påverkas markvärdet avgörande. Detta betyder ett ingripande i den enskildes rätt att förfoga över sin egendom och tillgodogöra sig avkastningen därav, d. v. s. i äganderätten. Metoden tenderar sålunda, utdragen till sina konsekvenser, att i visst hänseende närma sig den andra tänkbara utvägen, nämligen samhällsförvärv av marken eller exploateringsrätten till marken. Båda metoderna kunna, beroende på det ersättningsförfarande, varmed de förknippas, lika väl åtföljas av en förmögenhetsöverflyttning från den enskilde till samhället som en överflyttning i motsatt riktning eller ingen överflyttning alls. På dessa båda metoder grundar sig den samhälleliga markpolitiken. Om man — såsom de flesta på området erfarna torde göra — accepterar önskvärdheten att åstadkomma en bättre lokalisering av bebyggelsen, kan man icke komma ifrån att äganderättsförhållandena måste ytterligare förändras. Man har då blott att ta ställning till vilken av de nämnda utvägarna, som på lämpligaste sätt möter de undan för undan skärpta kraven. Ju starkare och flera ingripanden som erfordras, ju vanskligare förefaller restriktionernas och de byråkratiska regleringarnas väg, och desto mer synes en utvidgning av samhällets ägande- eller exploateringsrätt till nya markområden vara att föredraga.

Det principresonemang om olika metoder för ingripande i äganderätten, som här anknutits till en speciell företeelse, kan på motsvarande sätt föras beträffande andra markkontrollfrågor.

De marksvårigheter, som uppstå i samband med bostadsfrågans lösande, för anordnande av fritidsanläggningar, byggande av offentliga byggnader, gemenskapsanläggningar etc., äro så allmänt kända, att de här knappast behöva närmare diskuteras. Det skall blott påpekas, att det är en rätt allmän erfarenhet att otillräckliga områden reserveras i stadsplaner för sådana ändamål, vilket otvivelaktigt i icke ringa utsträckning sammanhänger med svårigheten att lösa marken till hyggligt pris. Vid bostadsfrågans lösande kommer saneringsproblemet att spela en roll, om vars dimensioner i skrift

och offentlig debatt hittills givits mycket få och svaga antydningar. Denna fråga skall här något illustreras.

Om man vill skaffa sig en uppfattning om den framtida dimensionen av saneringen i tätorterna kan man utgå från olika förutsättningar och använda olika metoder. Här skall icke göras någon jämförelse mellan olika sätt att bedöma frågan utan endast framläggas ett alternativ, vars sannolikhet var och en må bedöma från sina utgångspunkter. Alternativet innebär, att man för tiden 1945—1960 räknar med de allmänna konjunkturförhållandena vid slutet av 1930-talet, samma giftermåls-, hushållsbildnings- och inflyttningsfrekvens. Vidare räknas med att födelsefrekvensen kommer att fortsätta att stiga i samma tempo som på senare år — ett rätt optimistiskt antagande. Om man då vill hålla byggnadsproduktionen i tätorterna uppe vid 45 000 lägenheter per år, vilket motsvarar ungefär 1939 års volym men säkert kan ske med minskat antal arbetare på grund av säsongutjämning och teknikens utveckling, blir saneringsproduktionen minst 19 400 lägenheter per år eller sammanlagt 275 000—300 000 lägenheter. Detta förutsätter att boendetätheten icke överstiger 2 personer per boningsrum (kök räknas ej). Den angivna saneringsciffran må jämföras med en beräknad sanering, om inga särskilda åtgärder vidtagas, på högst 60 000 lägenheter för hela perioden. Vid slutet av perioden skulle saneringen, om man vill hålla produktionen vid 1939 års nivå, uppgå till cirka 30 000 lägenheter per år. Räknar man på samma sätt fram befolkningssiffrorna för tiden 1960—1970 kommer man till ännu väldigare siffror, i det mot slutet av denna period nästan hela byggnadsproduktionen skulle bli saneringsproduktion.

Man kan självfallet invända, att en sådan sanering icke är ekonomiskt möjlig att genomföra och att man därför måste välja politiken att minska byggnadsproduktionen år för år och överföra produktionsresurserna till andra områden. Med andra ord, man kanske anser andra konsumtionsbehov viktigare eller i varje fall lättare att tillgodose än behovet av större bostadsutrymme och högre bostadskvalitet. Men även om man skulle välja den nedskurna byggnadsproduktionens politik kommer saneringen för framtiden att få dimensioner, som övergå allt vad vi kunna föreställa oss enbart genom att göra jämförelser med det förgångna, då behövlig sanering uteblivit.

Den pågående bostadssociala utredningen kommer att lämna belysning av saneringsfrågan liksom av bostadsfrågan överhuvud taget. Detta material torde vara tillgängligt, innan den i denna motion föreslagna utredningen kan börja, och blir säkerligen av utomordentligt värde för markfrågans bedömning. För konkret belysning av markfrågan vid sanering lämnas här ett exempel på saneringsproblem, vilket är hämtat ur »Utredning angående saneringsfrågan i Göteborg», som verkställdes av arkitekterna U. Åhrén och Sven Tynelius.

Området är två av de äldsta kåkdistrikten i Göteborg, Gamla Majorna och Gamla Stigberget. Gatorna och kvartersformerna inom dessa områden äro till stor del ännu präglade av de planlösa slingrande vägar och stigar, utefter vilka bebyggelsen från början växte upp. Ägilotterna utgöra till stor

del ett lapptäcke, sammansatt av de mest oregelbundna figurer. Samfälligheter av olika slag trassla ytterligare till ägoförhållandena. Byggnaderna bestå till stor del ännu av en- eller tvåvånings trähus delvis förfallna och osunda. Under senare tid har tillkommit en del landshövdingehus och stenhus. Byggnadstätheten är stor. Bostädernas kvalitet är i stor utsträckning synnerligen låg.

Erfarenheten har visat, att gamla kåkar äro mycket eftersökta som bostäder. Hyran för dem är relativt billig. De fattiga familjer, som en gång kommit över en sådan lägenhet, kanske ett rum och kök för 30 kr. i månaden, bo kvar, även om de för någon tid få bättre inkomster, säkerligen i medvetande om att när arbetslösheten ånyo inträder, finns det knappast någon lika billig lägenhet att få.

Att hyra ut dåliga lägenheter i dessa gamla hus ger därför en säker inkomst och en inkomst som i stor utsträckning ger en mycket god avkastning på det i fastigheten nedlagda kapitalet.

Under sådana omständigheter är det tydligt, att fastigheterna i dessa distrikt bli begärliga marknadsobjekt, i synnerhet de mer centralt belägna. Fastighetsvärdena stiga därför till en höjd, som på intet sätt motsvarar vare sig de nuvarande husens bruksvärde eller tomtmarkens bruksvärde i en ny stadsplan. Så kan t. ex. följande anföras. Den saneringsplan, som utarbetats för Stigberget, innebär alls icke något slöseri med mark, utan är snarare av en ganska blygsam standard, beträffande rymligheten, av hänsyn till tvånget att inskränka stadens lösensplikt. Trots detta skulle det ekonomiska resultatet av planens genomförande bli dåligt. Om t. ex. staden finge lösa fastigheterna till taxeringsvärdena (ett i och för sig optimistiskt antagande), reve det befintliga husbeståndet och sålde marken på nytt till maximala tomtpriser efter den nya planen, skulle det uppstå en förlust på affären av ca 9 milj. kr.

Göteborgs-exemplet illustrerar, att så länge brist på billiga bostäder råder kan gamla fastigheters värde fortsätta att stiga på ett sätt, som i utomordentlig grad försvårar sanering. Eftersom en gammal fastighet ger avkastning på tomtvärdet, möjliggör den att markutbudet hålles tillbaka i avvaktan på värdestegring. Det enskilda intresset står här i skarp motsats till samhällets intresse.

Åtgärder mot detta förhållande kunna tänkas av många slag. De kunna avse bostadsproduktion, markkontroll, hyres- och priskontroll etc. Ett skärpt utdömningsförfarande är en metod. En nyproduktion av bostäder skulle kunna ha viss effekt, dock begränsad av svårigheten att överhuvud taget producera nya bostäder med lägre hyror än de förfallna fastigheternas. Det är sannolikt, att en kombinerad metod för frågans lösning måste användas. Eftersom det här gäller inte bara att sanera enstaka hus, utan att sanera sammanhängande områden, i avsikt att helt förändra bebyggelse av slumkaraktär, att upphäva ägosplittring etc., så är en effektivisering av expropriationsförfarandet, inte minst med avseende på värderingen, sannolikt nödvändig. Oavsett de åtgärder, vars genomförande brådskar i nuvarande läge, kunna

långtidsåtgärder diskuteras. Där kan påpekas, att samhällets förvärv av marken eller exploateringsrätten till den och markens upplåtande mot tomträtt på viss tid skulle möjliggöra garantier för att en sund avskrivning av fastighetsvärdena komme till stånd.

För kommunikationernas utveckling kräves samhällelig markkontroll, vilket även givit upphov till delar av vår nuvarande expropriationslagstiftning. Bilismens och flygets utveckling torde vara de faktorer, som på detta område starkast komma att påverka markanvändningen och markvärdet. Nuvarande planeringsverksamhet stöter på svårigheter på grund av markfrågor och leder till obeskattad markvärdestegring för enskilda. Exempel på missriktad markanvändning ger t. ex. randbebyggelsen vid våra vägar. Om vid en ny väg bebyggelse uppstår, skapa tillfartsvägar och lokala trafikbehov olycksrisker och framtinga sänkt fordonshastighet. Förr eller senare blir det nödvändigt att dra en ny väg förbi bebyggelsen. I sådana fall stå de betydande samhälleliga utgifterna för vägarna mot en relativt ringa enskild fördel i form av jordvärdestegring. Problemets dimensioner antydas av det faktum, att under åren 1918—1939 omkring en miljard kronor nedlades på allmänna vägar, underhållskostnaderna oräknade. Det nya riksvägsystemet lär likaså komma att kosta ungefär en miljard kronor. Man söker nu undvika förluster på grund av randbebyggelse genom föreskrifter, att bebyggelsen skall ligga på visst avstånd från vissa vägar, och genom att tillåta endast ett mindre antal tillfartsvägar. Men eftersom nuvarande äganderätts- och värdeförhållanden begränsa möjligheten att göra sådana ingripanden, är det svårt att nå fullgott resultat, och den markvärdestegring som genom vägens framdragande tillfaller enskilda kommer man icke åt. De engelska erfarenheterna av 1935 års lagstiftning mot randbebyggelse äro icke uppmuntrande. Administrativa besvärligheter ha uppstått, lokaliseringen av bebyggelsen har blott obetydligt kunnat påverkas, och förhindrandet av utfartsvägar och utsläpp har blott i ringa utsträckning förverkligats i lagens syfte, emedan kostnaderna blivit för stora.

Det är en gammal politik i många svenska kommuner att utvidga kommunens markinnehav så, att kontroll över markens användning erhålles. Detta innebär samtidigt, att värdestegring, som under den tid samhället äger marken uppkommer genom samhällets åtgärder eller allmänna utveckling, tillfaller samhället. Om önskvärldheten av en sådan politik råder ofta enighet bland företrädarna för olika politiska meningsriktningar. Något motsvarande intresse för att marken i framtiden också skall stanna i samhällets ägo tycks emellertid endast undantagsvis finnas. De bekymmer kommande generationer komma att få för markfrågan ägnar den nu levande generationen föga uppmärksamhet. Man säljer samhällets mark bit för bit och återvänder därmed till utgångspunkten. Detta vore försvarligt endast om i framtiden samhällets behov av markkontroll komme att upphöra, men motsatsen blir sannolikt fallet. Om det totala exploateringsbehovet minskar, torde i gengäld förändringar av den bebyggda markens disposition i den framtida samhällsplaneringen komma att få betydligt större omfattning än för närvaran-

de. I tomträttsinstitutet, som tillämpas av ett fåtal kommuner, finns ett medel att behålla marken i samhällets ägo. Tillämpning av tomträttsinstitutet förutsätter emellertid, att kommunen dominerar markutbudet, något som talar för en mycket kraftig utvidgning av offentligt förvärv av mark eller exploateringsrätt till mark. En sådan utvidgning kan åvägbringas genom samhälleligt förvärv av exploateringsrätten, men om detta förvärv icke gäller all mark eller om metoden alls icke tillämpas utan man väljer att söka begagna sig av frivilliga köpeavtal, behöver som komplement expropriationsförfarandet avsevärt effektiviseras.

I skrivelse till Kungl. Maj:t begärde 1944 års riksdag utredning om kommuns rätt att expropriera mark för bostads- och industriändamål. Denna fråga liksom expropriationslagstiftningen i sin helhet torde komma i ny belysning, om den utredes i det större sammanhanget. Om det visas, att samhällsutvecklingen i olika avseenden kommer att avsevärt öka samhällets behov av kontroll över markens användning, måste slutsatsen bli att expropriationsförfarandet bör utvidgas och dess procedur förenklas eller, eventuellt, att det bör ersättas med helt nya medel för markkontroll.

Den största svårigheten vid samhälleligt markförvärv, det må ske genom köp eller expropriation, har ständigt markvärdet berett. Detta beror delvis på den sunda motviljan hos samhällets representanter att betala värden, som uppkommit genom spekulation och överstiga de verkliga värdena eller som uppkommit genom samhällets åtgärder och utveckling. Delvis beror svårigheten på att markpriserna vid expropriation ofta visat sig överstiga den fria marknadens. Allvarliga brister vidlåda uppenbarligen värderingen. Regeln om ersättning för exproprierad mark med »fulla värdet» jämte de sedvanliga metoderna för värdering av mark, som överlättes till samhället genom frivilliga köpeavtal, innebär att säljaren tillgodogör sig även vad som i samband med diskussionerna om jordvärdestegringskatt betecknas som »oförtjänt värdestegring» och som enligt en sedan länge förhärskande åsikt borde, om blott ett praktiskt skattesystem kan konstrueras, åtminstone delvis tillföras samhället. Av denna värdestegring skulle enligt 1941 års sakkunniga för värdestegringskatt 50 procent (enligt ett engelskt regeringsförslag 80 procent) indragas till samhället genom beskattning. Men denna värdestegring, som enhälligt betecknas som »oförtjänt», borde rimligen icke, såsom nu sker, betalas av samhället vid förvärv av mark.

Intet system för enbart värdestegringskatt torde på ett tillfredsställande sätt reglera denna fråga. Väljer man en direkt värdestegringskatt — periodisk och anknuten till taxeringsvärdet — synes svårigheten närmast ligga däri, att man å ena sidan officiellt fastställer den gräns, där den »oförtjänta» (eller »beskattningsbara») värdestegringen börjar, medan man å andra sidan icke förhindrar, att samhället vid förvärv av mark betalar ersättningar, som överstiga denna gräns utan att full kompensation härför erhålles genom beskattningen. En skärpt indirekt värdestegringskatt — skatt på realisationsvinst — kan befaras verka återhållande på markutbudet, varigenom dess verkan på samhällets nettoutgifter för markförvärv är problematisk. En sär-



skild svårighet uppkommer därigenom, att kommunerna dominera de samhällseliga tomtmarksköpen, medan värdestegringskatten möjligen helt eller delvis skulle bli statlig. Om en kommun vid markköp betalar »oförtjänt värdestegring», är det ju kommunen till ringa tröst, om staten genom beskattning tar en del av denna »oförtjänta» vinst. I nu föreslagen engelsk lagstiftning betraktas ersättning för samhällseligt markförvärv och värdestegringskatt ur enhetlig synpunkt.

1941 års sakkunniga för värdestegringskatt uttala, att den av dem föreslagna skatten »kan väntas motverka spekulation i stigande fastighetsvärden och utöva ett stabiliserande inflytande på fastighetsmarknaden». Skatteförslagets verkningar i detta hänseende måste anses synnerligen svåra att förutse. Anmärkas bör dock, att det väsentliga praktiska resultatet av värdestegringskatt är en fördelning av uppkommen värdestegring på mark (eller fastighet) mellan de enskilda och samhället. Om man medger, att fiktiv jordvärdestegring — av natur som i det följande närmare beröres — kan förekomma, och önskar ej blott fördela den utan helt *förhindra* dess uppträdande i prisbildningen, kommer man till slutsatsen, att härför krävas åtgärder, som beröra ägande- eller exploateringsrätten till mark. Åtminstone ett av de mål, som föresväva anhängarna av skatten, nämligen hämning av fiktiv jordvärdestegring, kan knappast effektivt nås genom beskattning.

Det föreligger sålunda skäl för att frågan om jordvärdestegringen ses ej enbart som ett skattetekniskt spörsmål utan utredes i samband med samhällets markpolitik i sin helhet, låt vara att det i och för sig liksom beträffande övriga här berörda problem kan vara *möjligt* att med begränsade syften behandla frågan separat. Mot en sammankoppling av frågorna skulle möjligen kunna invändas, att behandlingen av det föreliggande förslaget till fastighetsstegringskatt skulle försenas. Huruvida någon tidsförlust uppkommer förefaller dock osäkert, emedan de sakkunnigas förslag icke utan omarbetning torde komma att läggas till grund för en lagstiftning och emedan den utredning vi föreslå borde kunna bedrivas så, att den icke toge alltför lång tid i anspråk.

Frågan om markens användning har i England efter förra kriget varit föremål för behandling i tre mycket observerade offentliga betänkanden, nämligen de s. k. Scott Report, Barlow Report och Uthwatt Report. Det förstnämnda behandlade »förvärv och värdering av mark för offentliga ändamål» och syftade främst att tillvarataga jordbrukets intresse och bevara landskapet från störande markexploatering. Det andra sysslade med lokalisering av den industriella befolkningen, medan slutligen Uthwatt-betänkandet rörde frågan om ersättningar till enskilda vid samhällseligt förvärv av eller intrång i äganderätt till mark samt jordvärdestegring (compensation and betterment). De tre kommittéerna anlägga från sina olika utgångspunkter i hög grad samstämmiga principsynpunkter på markfrågan. Ehuru de engelska erfarenheterna självfallet icke äro direkt tillämpliga på svenska förhållanden, synes i synnerhet Uthwatt-betänkandet erbjuda det största intresse med avseende på de frågor, som behandlas i denna motion. Då betänkandet i Sve-

rige är föga känt utanför fackkretsar, skall här lämnas ett referat av det samma.

Uthwatt-kommittén — så kallad efter sin ordförande — tillsattes i januari 1941 och avgav slutbetänkande, som framlades för parlamentet i september 1942. I ett tidigare betänkande hade vissa av krigsförhållandena föranledda brådskande förslag framlagts. Kommittén framhåller, att de förhållanden, som den hade att utreda, icke uppkommit genom kriget och att planering i nationell skala av jordens användning avses bli ett permanent drag i inrikespolitiken. Den centrala planeringsmyndighet, som kommittén förutsätter, existerar icke, och »planering» har en uppgift, som icke anges i nuvarande lagstiftning och hittills icke existerar i medborgarnas föreställningsvärld. Problemen gå »rakt till roten av vårt ekonomiska liv» och kunna icke lösas genom små ändringar i nuvarande lag utan endast genom ett fundamentalt nytt sätt att angripa frågan.

Bland de planeringsuppgifter, för vilka samhällelig kontroll över markens användning är erforderlig, nämnas jordbrukets organiserande, industriens lokalisering, avskaffande av hopgyttring av bebyggelse, bostadsfrågans lösande, skapande av parkbälten, fritidsområden etc., utveckling av offentliga inrättningar och gemenskapsanläggningar, översyn av kommunikationssystemet, civilflygets utveckling samt försvarsbehov. Kommittén förutsätter, att alla dessa frågor komma att bli föremål för samhällelig planering och kontroll. Privat och lokalt initiativ måste underordnas statens kontroll. »Denna nödvändiga slutsats innebär inte undertryckande av enskilt initiativ och företagsamhet, men den innebär ett accepterande av synpunkten, att staten måste bestämma de områden, inom vilka enskilt initiativ får verka.»

Ur ekonomisk synpunkt hindras samhället för närvarande från sådan planering bl. a. av företeelser, som kallas »floating value» (flytande värde) och »shifting value» (flyttande värde), vilka båda innebära fiktiva markvärdestegringar. Rörande det flytande värdet anför en av de under utredningen hörda myndigheterna bl. a. följande:

Ett av skälen till övervärderingen vid värdering av ett enstaka markområde är utsikten att exploateringen kan komma att ske just på detta område och att intet annat område måste tagas med i beräkningen. Sådant flytande värde berör många områden i utkanterna av en stad, om varje område betraktas som en särskild enhet. När områdena betraktas »globalt» kan varje enskilt område icke tillförsäkra sig detta flytande värde, ty det skulle förutsätta, att anspråken på exploatering skulle ställas på samtliga områden samtidigt... Därför måste det »globala» värdet vara mindre än de individuella värdenas summa.

Uthwatt-kommittén tillägger, att faktorn flytande värde gör sig gällande inte endast vid samhälleligt förvärv av mark utan även vid sådana samhällelige restriktioner för användningen av mark, för vilka ersättning måste betalas till markägarna.

Rörande »flyttande värde» (shifting value) anför kommittén, att samhällelig kontroll över användningen av mark, vare sig kontrollen sker med nu-

varande lagstiftning eller andra medel, nödvändigtvis måste medföra, att viss mark ökar i värde och annan mark minskar i värde. Kontrollen förstör däremot intet markvärde, ty varken den totala efterfrågan på mark eller dess årliga omfattning påverkas av planeringen. Om exempelvis ett område i utkanten av en stad undantages från bebyggelse, flyttas det potentiella tomtvärdet endast över till ett annat område. Icke desto mindre gör ägaren av det förstnämnda området en tydlig förlust, och han gör anspråk på ersättning för det fulla potentiella tomtvärdet (compensation). Ägaren av det sistnämnda området gör motsvarande vinst utan att till samhället betala jordvärdestegringen (betterment). Teoretiskt borde »compensation» och »betterment» uppväga varandra, men i praktiken förekommer det inte, och intet system har blivit föreslaget för en sådan utjämning. En utvidgning av planeringsverksamheten gör problemet med »shifting value» ännu större. Om däremot all mark vore i en ägares hand skulle överflyttningen av värden från ett område till ett annat icke kräva någon finansiell utjämning.

Kommittén summerar resonemanget om de fiktiva värdena på obebyggd mark i ett konstaterande, att samhället vid köp av mark eller inskränkningar i dispositionsrätten till mark har att betala ersättning för värden, som inte förstörts utan endast flyttats, samt ersättning för flytande värden, som vida överstiga de verkliga. Å andra sidan kan samhället icke utkräva jordvärdestegringskatt från markägarna i motsvarande utsträckning.

Rörande förhållandet mellan privat äganderätt och samhällsintresset fastslår kommittén: 1) Ägande av mark innebär inte oinskränkt rätt till markens användning. 2) Därför kunna inskränkningar, betingade av grannskapsförpliktelser (duties of neighbourliness), åläggas markägaren utan att denne kan anses ha berövats någon egendom eller hans intressen skadats. 3) Därför kunna dessa inskränkningar införas utan att ersättningskyldighet följer. 4) Men den punkt nås, då inskränkningarna överskrida gränsen för grannskapsförpliktelserna. 5) På detta stadium blir inskränkningens liktydig med expropriation av äganderätt eller avkastning, och därför (göres det gällande) skulle rätt till ersättning inträda.

Kommittén drar slutsatsen, att ersättningsproblemet existerar, emedan planering, som syftar till bästa samhälleliga användning av mark, måste ske inom ett jordägandesystem, som tillägger mark ett visst exploateringsvärde, som beror på utsikten till enskild vinst. Kommittén påvisar, att det enda effektiva sättet att fullt effektivt förenhettliga äganderätten till mark är total nationalisering av all mark. Härom heter det vidare: »Om vi betrakta det problem, som angives i våra direktiv, som föremål för en akademisk uppsats utan samband med administrativa och andra svårigheter, skulle det omedelbara överförandet av all mark i samhällets ägo vara den logiska lösningen: men vi hysa intet tvivel om att jordsocialisering icke kan genomföras som en omedelbar åtgärd, och vi avböja den av detta skäl... 1) Jordsocialisering är ingen politik, som det är lätt att ge sig på, och den skulle väcka skarp politisk strid. Att ändra uppfattningen om jordsocialisering kräver mer än undanröjande av fördomar. Försening av frågan skulle — milt

sagt — uppstå. 2) Finansiella operationer skulle krävas, vilka under efterkrigstiden enligt vår uppfattning icke kunna komma i fråga. 3) Jordsocialisering skulle kräva upprättande av en komplicerad administrativ apparat utrustad så, att den kunde syssla med all jord i landet.»

Den enda metod — utom jordsocialisering — som kan lösa problemet beträffande obebyggd mark är enligt kommitténs mening Barlow-kommissionens förslag, att staten skall förvärva exploateringsrätten till all sådan mark. Andra synpunkter måste läggas på den bebyggda marken, och kommittén rekommenderar beträffande denna ett successivt överförande i samhällets ägo i den mån detta erfordras för planerings- eller andra ändamål.

Kommittén rekommenderar följande åtgärder för *mark utanför bebyggda områden*:

Omedelbart statligt övertagande av exploateringsrätten till all mark utanför bebyggda områden (med vissa undantag) mot skälig ersättning. Skydd införes mot exploatering på annat sätt än med samhälleligt medgivande, varjämte expropriationsrätt införes för de fall, då marken behöves för samhällliga ändamål eller för godkänd privat exploatering.

Planen innebär fyra punkter:

a) Generellt förbud mot exploatering av mark utanför bebyggda områden och omedelbar utbetalning till jordägarna av ersättning för förlust i exploateringsvärde.

b) Planeringsmyndigheterna få fritt bestämma inom vilka områden exploatering skall ske samt graden och arten av exploatering för samhällliga behov eller efter enskildas framställning.

c) Statligt inköp av marken, i den mån den behövs för godkänd samhälllig eller enskild exploatering.

d) I fall av enskild exploatering utarrendering av marken till exploatören.

Ehuru administrationen blir ansenlig på ett tidigt stadium av reformen, kommer den då huvudsakligen att syssla med att fastställa, vilken mark som beröres, och fördela ersättningarna. Sedan dessa uppgifter väl äro lösta, blir den administrativa uppgiften begränsad till den relativt enkla uppgiften att på lagligt sätt överföra egendomen i statens ägo, när exploatering kräves, samt att fastställa och indriva de avgifter och hyror, till vilka mark upplåtes för exploatering.

Det skulle föra för långt att här gå in på detaljerna i planen. Beträffande fastställandet av ersättningarna må dock anföras, att dessas totalsumma icke skulle fastställas genom addering av delvärden, ty detta skulle enligt kommitténs mening resultera i två à tre gånger för högt pris, beroende på inverkan av flytande värde. I stället skulle det totala exploateringsbehovet beräknas och totalvärdet fastställas, varefter summan skulle fördelas genom detaljvärdering.

I en broschyr om bostadsförsörjning och samhällsplanering anför arkitekt Uno Åhrén, att kostnaden i England beräknats till 400 milj. pund, d. v. s. vad det kostar Storbritannien att föra krig en månad. En mycket preliminär beräkning för Sveriges vidkommande visar på en siffra omkring 1 miljard

kronor. Den av arkitekt Åhrén anförda siffran betyder en årlig räntekostnad på ca 30 milj. kr. eller samma belopp, som de sakkunniga för värdestegringskatt anta att den av dem föreslagna skatten skulle inbringa. Även om kostnaden bleve några gånger större är det tydligt, att planen icke vore ekonomiskt realiserbar i vårt land. Den skulle sannolikt komma att medföra fördelar, som mer än väl uppvägde utgifterna.

Beträffande *bebyggda områden* föreslår Uthwatt-kommittén, att »offentliga myndigheter tilldelas inköpsrättigheter, som äro betydligt vidsträcktare och lätthanterligare än under nuvarande lagstiftning».

Detaljförslagen på denna punkt innebära otvivelaktigt ett expropriationsförfarande, som är betydligt vidsträcktare och lätthanterligare än motsvarande svenska lagstiftning. Dessutom skulle mark, som en gång kommit i samhällets ägo, icke säljas utan endast upplåtas mot tomträtt.

Beträffande den bebyggda marken föreslår vidare kommittén en »periodisk skatt på årlig markvärdestegring i syfte att tillförsäkra det allmänna inkomst (betterment), när värdestegringen är åtnjuten eller realiserbar». Förslaget om skatt på markvärdestegring kvarstår oavsett om kommitténs förslag om statligt förvärvande av exploateringsrätten genomföres eller icke. Förslaget är i likhet med det förslag, som framlägges av de svenska sakkunniga, byggt på den direkta principen men avviker väsentligt i detaljer.

Medan det svenska skatteförslaget träffar även stegring i jordbruksvärdet, innebära Uthwatt-planens olika delar inga förändringar beträffande jordbruksjorden, i den mån denna icke exploateras för bebyggelse av annat slag, än som erfordras för jordbruk. Administrativt innebär detta, att man undgår att syssla med den överväldigande del av marken, som endast har jordbruks- eller skogsvärde eller ännu mindre värde. Ur jordbrukets synpunkt medför Uthwatt-planen ökade möjligheter att bevaka de jordbruksintressen, som Scott-kommittén anser betydelsefulla. Anmärkas bör också, att den engelska planeringsdiskussion, som är bakgrunden till Uthwatt-betänkandet, inträngande sysslar med möjligheten att motverka en osund och överdriven tillväxt av städerna.

Uthwatt-kommittén gör bl. a. följande allmänna kommentarer till sitt förslag:

Intelligent administrerad skulle planen icke hindra privat företagsamhet från att exploatera mark. Ehuru tvingad att ta hänsyn till planeringslagstiftningen skulle arrendatorn (tomträttsinnehavaren) vara lika fri i sin användning av marken som om han vore självständig ägare. Och om i framtiden ny bebyggelse skulle krävas och den återstående tiden av arrendet vore för kort att motivera investeringen, skulle förnyelse kunna ske. Arrendeperioden skulle så fixeras, att marknadsvärdet av arrenderätten icke skulle vara nämnvärt lägre än marknadsvärdet av den fria äganderätten.

I juni 1944 avgav brittiska regeringen till parlamentet en PM, vilken den — i enlighet med engelsk praxis — uppgav vara avsedd att ge parlamentet och allmänheten ett tillfälle att diskutera frågan, innan detaljerade förslag till lagstiftning utarbetades. Regeringen ansluter sig i allt väsentligt till Uthwatt-

kommitténs analys av grundproblemet. Förverkligandet av förslaget anses dock stöta på praktiska svårigheter. a) Förslaget innebär olika behandling av obebyggd mark *utanför* tätbebyggda stadsområden, obebyggd mark *inom* sådana områden och bebyggd mark. b) Demarkationen av »stadsområden» i förslagets mening är svår. c) Ersättningsberäkningen skulle innebära stora svårigheter. d) Förslaget till värdestegringskatt med 75 procent skulle bli komplicerat i praktiken.

Regeringen accepterar i princip kommitténs förslag om expropriationsbestämmelser för områden, som i sin helhet behöva om- eller återuppbyggas.

Regeringen framlägger principförslag beträffande »compensation and betterment» av följande innehåll:

»*Betterment*». Markägaren skall, då han erhåller exploateringsstillstånd (vilket obligatoriskt måste sökas), betala en skatt på 80 procent av den markvärdestegring, som tillståndet medför — d. v. s. 80 % av skillnaden mellan det värde marken har sedan tillståndet lämnats och det värde marken skulle ha haft, om hans framställning avslagits. (I vissa fall får han ersättning vid avslag.)

»*Compensation*». Ägare av mark, vare sig obebyggd eller bebyggd, som den 31 mars 1939 hade exploateringsvärde, skall vid varje framtida avslag på ansökan om exploateringsstillstånd vara berättigad till ersättning (utom när under nuvarande lag ingen ersättning eller begränsad ersättning skulle betalas) för förlusten av det exploateringsvärde, som existerade den 31 mars 1939, men skall icke vara berättigad till någon ersättning för förlust av något exploateringsvärde, som uppstått efter detta datum. Ersättningen får icke överstiga det verkliga exploateringsvärdet på grund av inverkan av »flytande värde».

Ägare av mark, som den 31 mars 1939 saknade exploateringsvärde, skall i framtiden icke erhålla någon ersättning vid avslag på ansökan om exploateringsstillstånd.

*Finansiell centralisering*. Utbetalning av ersättning och indrivande av skatt skola överflyttas från lokala myndigheter till en central markkommission. Detta förslag framlägges på grund av antagandet, att kontrollen av markens användning under överblickbar framtid skall i hela landet ske så, att inkomsten av »betterment» skall i stort sett balansera utbetalandet av ersättningar.

I detaljkommentarerna säger regeringen bl. a.:

Det förefaller regeringen, att någon tid måste förflyta, innan det blir möjligt att bestämma riktiga ersättningar. Därför föreslås, att inga ersättningar skola utbetalas under de fem första åren efter ikraftträdandet av den nya lagstiftningen, och medan den individuella *rätten* till ersättning (d. v. s. frågan om varje särskilt markområde verkligen hade exploateringsvärde den 31 mars 1939) skall bestämmas så snart som möjligt efter lagens ikraftträdande, skall den *basis*, på vilken ersättningens storlek skall bestämmas, icke fastställas förrän vid femårsperiodens utgång.

Den betydelsefullaste parlamentsdebatt, som ägt rum i anledning av ett lagförslag på området, förekom i oktober 1944 rörande en regeringsproposi-

tion om ny stadsplanelag. Detta lagförslag innehöll samma principer om »compensation» som regeringens PM angående Uthwatt-betänkanudet. Ett kompromissförslag antogs, enligt vilket ägareinnehavare av byggnader och jordbruksegendom skulle få möjlighet att göra anspråk på kompensation in- till högst 30 procent utöver priset den 31 mars 1939. Krav skulle emellertid icke kunna framställas för bebyggd marks tomtvärde eller exploateringsvärde på obebyggd mark annat än i undantagsfall, då förbättringar utförts till under kriget stegrade kostnader. Sålunda bibehölls förslaget princip, och ett mindre antal fall torde — kommenterar Times — bli berörda av ändringen.

Ur den nya lagen kan vidare anföras, att lokal myndighet icke får sälja mark — tomträttsinstitutet göres med andra ord obligatoriskt.

Sammanfattningsvis kan utan tvivel sägas, att kompensationsbestämmelserna avses bli ett kraftigt instrument mot jordvärdestegring.

Frågan om »kontrollen av markens användning» — som rubriken lyder på brittiska regeringens PM om Uthwatt-rapporten — har i vårt land aldrig varit föremål för en sammanhängande och fullständig utredning. De frågor, som beröra markens användning och värde, beröra ett flertal olika departement, bl. a. finans-, justitie-, kommunikations-, social-, ecklesiastik-, försvars- och jordbruksdepartementen. De utredas i samband med skatteprojekt, rättsproblem, stadsplanering, befolkningsfrågan, jordbruksfrågor etc. Sådana utredningar i detaljer ha varit nödvändiga och komma att förbli nödvändiga. De kunna ge värdefulla bidrag till totalproblemets genomträngande, men detaljreformerna måste samordnas och deras totala effekt prövas. Behovet av en samordning av synpunkterna och uppdragande av riktlinjer för samhällets markpolitik synes påfallande. Redan de nuvarande kännbara svårigheterna av markdispositions- och markvärdeförhållanden motivera att problemet granskas i hela sin vidd. Icke minst motiveras emellertid en sådan granskning därav, att svårigheterna kunna väntas öka i framtiden. Klokheten bjuder, att man icke låter förhållandena fritt utvecklas, tills svårigheterna bli avsevärt större. Moderna undersökningsmetoder såsom befolkningsprognoser, industriutredningar, undersökningar av bostadsfrågor etc. ha givit oss helt andra tekniska möjligheter än tidigare att bygga vår politik icke blott på det förgångnas erfarenheter utan också på undersökningar av vad som kan väntas inträffa. Såväl diskussionen av detaljfrågorna som tekniken för studiet av framtidsmöjligheterna synes nu ha nått så långt, att det vore möjligt att nå en överblick av problemet. Utredningen bör ske snabbt och syfta till ett utförligt principförslag men icke till utarbetande av definitiva lagtexter.

Det är två huvudtankegångar, som föranlett denna motion. Den ena är, att om långtgående åtgärder bli nödvändiga för kontroll av markens användning, är det mera praktiskt att denna kontroll åvägbringas genom att samhället äger marken eller exploateringsrätten till marken än att kontrollen utövas genom ett virrvarr av restriktioner eller förpliktelser, som åläggas enskilda markägare. Som förut visats innebär denna tankegång i och för sig icke något ståndpunktstagande i frågan om förmögenhetsfördelningen. Den andra huvudtankegången berör just detta problem och innebär, att värden,

som uppstå genom samhällets åtgärder och allmän samhällsutveckling, böra tillhöra samhället, och enskilda böra icke profitera därav annat än såsom medlemmar av samhället, samt att uppkomsten av fiktiva värden bör förhindras. Frågan om härutöver någon förmögenhetsöverflyttning skall ske är en skattefråga, som ligger utanför ramen av det här diskuterade. En utredning av den art vi förorda måste för att fylla sitt syfte skapa grundvalar för effektivaste möjliga användning av marken till fördel för alla medborgare, den måste bidra till bästa möjliga fysiska och andliga miljö för människorna, penningvärdets stabilisering och näringslivets effektivitet. Om vi försumma att på detta område möta tidens och framtidens krav, komma vi antingen att släpa efter i den internationella utvecklingen eller avstå från ett försprång, som vi hade möjlighet att skaffa oss. Vid lösningen av uppgiften kan samhällets intresse komma att på vissa punkter kollidera med enskilda individers eller grupperns intressen. Riktpunkten måste därvid vara att aldrig i onödan minska enskilds frihet men heller aldrig sätta enskilds intresse eller hävdvunna föreställningar före medborgarnas gemensamma bästa. En diskussion, som utgår från dessa synpunkter, borde kunna föras i en anda av saklighet och utan upprivande strid om doktriner.

Med stöd av det ovan anförda föreslås,

att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte hemställa om en utredning med uppgift att undersöka 1) vilka verkningar på samhällets behov att bestämma markens användning och på jordvärdefrågor, som betingas av nuvarande förhållanden och den sannolika utvecklingen av samhällsplanering i lokal, regional eller nationell skala, av samhälleligt understött bostadsbyggande, av kommunikationernas och industriens utveckling, befolkningsutvecklingen, jordbrukets intressen och andra för frågan relevanta företeelser, 2) vilka principiella ändringar i gällande dispositionsrätt till mark, som härav kunna föranledas, 3) vilka principer som böra ligga till grund för ersättningar till enskilda vid intrång i eller förvärv av dispositions- eller äganderätt till mark, samt 4) vilka principer som böra vara grundläggande för beskattning av jordvärdestegring.

Stockholm den 23 januari 1945.

<i>Torsten Nilsson.</i>	<i>A. Hermansson.</i>	<i>Fritz Persson,</i> Växjö.
<i>P. A. Sköldin.</i>	<i>Erik Severin,</i> Gävle.	<i>Erik Brandt.</i>
<i>David Halö.</i>	<i>Ivar Jansson,</i> Kalix.	<i>Sigurd Lindholm.</i>
<i>Henry Allard.</i>	<i>Gustaf Nilsson,</i> Kristinehamn.	<i>Hildur Nygren.</i>